ЯДНАЮЦЬ НАС ПАМЯЦЬ І ПРАЎДА

Гутарка са старшынёй Камісіі Бюро ЦК Кампартыі Беларусі па дадатковаму вывучэнню матэрыялаў, звязаных з рэпрэсіямі, якія мелі месца ў перыяд 30—40-х і пачатку 50-х гадоў, сакратаром ЦК КПБ М. І. ДЗЕМЯНЦЕЕМ

НА СТАЛЕ Мікалая Іванавіча Дземянцея папка са свежай поштай. З яго дазволу знаёмімся з пісьмамі людзей, для якіх Камісія — аўтарытэтная інстанцыя на доўгім шляху пошукаў вестак пра родных і блізкіх.

«Напярэдадні першых выбараў у Вярхоўны Савет СССР (снежань 1937 г.) мой бацька Кацуба Васіль Іванавіч — аб'ездчык Боркаўскага лясніцтва Рэчыцкага лясгаса Гомельскай вобласці — быў выкліканы ў лясгас быццам бы па справах службы, аднак дамоў не вярнуўся. Спробы маці даведацца хоць што-небудзь пра лёс мужа нічога не далі. Я прайшоў усю вайну, тройчы паранены. У 1954 годзе я ўпершыню даведаўся пра лёс бацькі, калі мяне выключылі з членаў КПСС за «ўтойванне ад партыі свайго сацыяльнага паходжання і судзімасці бацькі». Яго абвінавачвалі ў тым, што ён «кулак», «вораг народа» і «агент замежнай разведкі».

Пасля XX з'езда бацька быў рэабілітаваны пасмяротна «з-за адсутнасці саставу злачынства». Але нам да гэтага часу не паведамілі, дзе ён расстраляны і дзе яго магіла. Адначасова прашу паведаміць, хто канкрэтна вінаваты ў яго трагічным лёсе. Злосны паклёпнік, які да гэтага часу знаходзіцца ў цяні, павінен панесці хоць бы маральнае пакаранне. Інвалід Вялікай Айчыннай вайны Васіль Васільевіч Кацуба».

«Мой бацька ў 1937 годзе працаваў старшынёй сельскага Савета ў Акцябрскім раёне. Быў арыштаваны і высланы ў Архангельскую вобласць, адкуль я перад вайной атрымала апошняе яго пісьмо. Іншых звестак не маю. Прашу паведаміць далейшы лёс майго бацькі. Калі жывы, то дзе знаходзіцца, калі памёр, то дзе пахаваны. Марыя Захараўна Паўлава. Старыя Дарогі».

«4 верасня 1937 года наш муж і бацька Валковіч Данііл Іванавіч, Старшыня Саўнаркома БССР, быў выкліканы ў Маскву і не вярнуўся. 6 верасня была арыштавана мама Валковіч А. М., а я была выключана з піянераў і адпраўлена ў дзіцячы дом г. Суздаля.

У г. Масты ёсць вуліца імя Валковіча Д. І., такая ж вуліца ёсць і ў Гродна. Мы час ад часу ездзім туды, каб пакласці кветкі да мемарыяльнай дошкі. Але не перастае балець сэрца, вельмі хочацца пакланіцца той зямлі, дзе пахаваны бацька. Валковіч А. М. і Валковіч Е. Д.».

— Цяжка чытаць такія лісты, гэты шчыры летапіс трагедый і жахаў, што выпалі на долю нашых людзей. У кожным радку боль і пытанні, на якія часам немагчыма даць адказ, як бы ні хацеў дапамагчы чалавеку аблегчыць пакуты душы. У шмат якіх пісьмах просьба: паведаміце месца пахавання рэпрэсіраванага. На вялікі жаль, у большасці выпадкаў Камісія тут бяссільная. Ні ў дакументах архіваў, ні ў судовых справах інфармацыі такой няма. Сістэма рэпрэсій была адпрацавана так, каб пакінуць як мага менш слядоў. Можа ў далейшай рабоце нам удасца прыадкрыць таямнічую заслону, а пакуль што вымушаны, як гэта ні горка, адказваць: прабачце, устанавіць месца пахавання блізкага вам чалавека не ўдалося.

— Мікалай Іванавіч, Вы ўзначалілі Камісію нядаўна. Паведамленне ЦК КПБ аб яе арганізацыі і новым саставе было апублікавана некалькі тыдняў назад. Але ж Камісія дзейнічала і раней, вырашала, здаецца, тыя ж задачы. Чым выкліканы змены ў яе саставе?

— Бюро ЦК Кампартыі Беларусі прааналізавала работу Камісіі, створанай у чэрвені гэтага года, адзначыла яе плённую дзейнасць па рэабілітацыі бязвінна асуджаных у гады сталінскага беззаконня. Практыка работы Камісіі паказала, што ёй прыходзіцца кантактаваць з урадавымі ўстановамі, саветамі ветэранаў, грамадскасцю, ставіць пытанні перад Вярхоўным Саветам рэспублікі. Таму ў састаў Камісіі ўведзены, напрыклад, першы намеснік Старшыні Савета Міністраў БССР У. Г. Еўтух, намеснік Старшыні Прэзідыума Вярхоўнага Савета рэспублікі У. А. Мікуліч, старшыня Беларускага рэспубліканскага савета ветэранаў вайны і працы А. Я. Андрэеў, іншыя таварышы. Акрэслілася і новае кола задач, якія Бюро ЦК КПБ ускладала на Камісію. Трэба будзе разгледзець і ўнесці прапановы, звязаныя з увекавечаннем памяці і месцамі пахавання ахвяр рэпрэсій.

— Якім бачыцца ўдзел грамадскасці ў гэтай высакароднай справе?

— Самы актыўны. Камісія будзе ўдзячна за дапамогу ў пошуку ісціны, прадастаўленне дадатковых дакументаў, матэрыялаў, якія, магчыма, захаваліся ў сем'ях ахвяр, іх блізкіх. Усякае праўдзівае сведчанне — гэта яшчэ адзін штрых у малюнак трагедыі нашага народа. Яднаюць нас усіх памяць і праўда. Велізарны пласт работы чакае нас па ўвекавечанню памяці загінуўшых у гады культу. Першае слова тут — за грамадскімі арганізацыямі, працоўнымі калектывамі, фондам культуры. Усе прапановы па распрацоўцы помніка, яго праекты будуць выносіцца на абмеркаванне шырокай грамадскасці і будавацца за кошт рэспубліканскага бюджэту. Трэба прама сказаць, што ў Камісіі вопыту такога падыходу да вырашэння пытанняў небагата, таму з задавальненнем абмяркуем усе думкі, якія датычаць форм узаемадзеяння з савецкімі, прафсаюзнымі органамі, камсамолам, з грамадскімі фарміраваннямі. Думаю, што работа знойдзецца ўсім жадаючым — і чырвоным следапытам, і саветам ветэранаў, і моладзі.

— Бюро ЦК КПБ прызнала мэтазгодным стварыць адпаведныя камісіі ў гарадах, абласцях і раёнах рэспублікі...

— Яны і павінны, на мой погляд, выступаць каардынатарамі ўсёй работы па дадатковаму вывучэнню матэрыялаў рэпрэсій на месцах, прыцягваць грамадскасць да пошуку сведак тых, цяпер ужо далёкіх, падзей, што даволі складана, дапамагаць кампетэнтным органам і ўстановам, якім будзе даручаны разбор той ці іншай справы.

— Што гэта за органы і ўстановы?

— Вывучэнне справы пачынаюць органы пракуратуры, дзяржаўнай бяспекі, могуць прыцягвацца да работы архівы, навуковыя інстытуты, эксперты — крыміналісты, медыкі, псіхолагі... У любым выпадку, такая работа павярхоўнага падыходу не церпіць. Хоць ад памылак не застрахаван ніхто, вельмі крыўдна, калі на адну несправядлівасць накладзецца другая. Таму кожная справа павінна разглядацца вельмі і вельмі ўважліва, без непатрэбнай спешкі, але і без прамаруджання. У 50 — 60-я гады пры пераглядзе спраў часта прымаліся рашэнні з такой фармулёўкай: спыніць справу за недаказанасцю. Тады ацэньвалі адпаведнасць доказаў прад'яўленаму абвінавачванню, не ўнікаючы ў сутнасць пытання. Напрыклад, з многіх асуджаных за прыналежнасць да прампартыі, трацкісцка-зіноўеўскага блока і да т. п. віна здымалася «за недаказанасцю». А значыць, заставалася сумненне: нешта ў яго было, але дакументальна гэта не пацверджана. Цяпер жа пытанне ставіцца так: віна не даказана — справа спыняецца за адсутнасцю саставу злачынства.

— Ці ўсе крымінальныя справы 30 — 40-х і пачатку 50-х гадоў будуць пераглядацца Камісіяй?

— Не. Толькі справы, якія аднесены заканадаўствам таго перыяду да так званых контррэвалюцыйных злачынстваў.

— У рэдакцыю няредка звяртаюцца чытачы за парадай: што патрэбна для таго, каб рэабілітаваць бязвінна асуджаных сваякоў?

— Раней разглядаліся справы толькі па заявах саміх асуджаных або іх блізкіх. Цяпер у адпаведнасці з рашэннямі XIX партыйнай канферэнцыі падлягаюць перагляду ўсе справы, незалежна ад зваротаў грамадзян. Але, калі заява паступіла, яна, зразумела, будзе праверана ў першую чаргу.

— Ці можна гэта паказаць на канкрэтным прыкладзе?

— Калі ласка. Жыхар Верхнядзвінска Р. А. Шкляр звярнуўся да Старшыні Прэзідыума Вярхоўнага Савета СССР з просьбай паведаміць пра лёс бацькі, арыштаванага ў 1937 годзе, які ў той час працаваў старшынёй Слуцкага райвыканкома. Вось што піша таварыш Шкляр: «Па гэтаму пытанню я звяртаўся ў розныя інстанцыі, але мне ўсюды адказвалі, што ніякіх дакументаў не захавалася. Але ж мне не дакументы патрэбны, а ісціна: ці быў мой бацька ворагам народа? Служыў ён добраахвотнікам у Чырвонай Арміі, быў камуністам».

Пачалі пошукі. Былы супрацоўнік Любанскага райаддзела НКУС Хадаровіч пацвердзіў, што ў чэрвені 1941 года, калі наступалі немцы, па камандзе кіраўніцтва разам з іншымі ён знішчыў і крымінальную справу Шкляра. Тады сталі шукаць сведкаў. Таварышы Я. Бажко, Я. Даўгучыц, П. Самахвалаў, В. Сапека расказалі, што ў 1938 годзе прысутнічалі на судовым працэсе, дзе разглядалі справы кіраўнікоў раёна. Судзілі таксама першага сакратара райкома П. Т. Кардаша, загадчыка райза П. І. Стрылава, упаўнаважанага па нарыхтоўках М. І. Глабоціна. Ніхто з работнікаў райкома, райвыканкома, райземаддзела і г. д. у якасці сведкаў не выступаў.

Падсудных абвінавацілі ў тым, што ў контррэвалюцыйных мэтах, каб выклікаць незадаволенасць сялян, яны дапускалі пераабкладанне падаткамі аднаасобнікаў, сельсаветчыкі нібыта па іх указанню праводзілі масавую канфіскацыю маёмасці ў сялян і да т. п. Усе абвінавачваемыя адмаўлялі ўдзел у злачынствах. Тым не менш Шкляр, напрыклад, атрымаў 20 гадоў лагера з канфіскацыяй маёмасці; былі жорстка асуджаны і іншыя. Праўда, праз год Вярхоўны суд СССР перагледзеў справу і, зняўшы абвінавачванні ў контррэвалюцыйных намерах, знізіў меру пакарання.

Карыстаючыся выпадкам, хачу выправіць недакладнасць у апошнім паведамленні Камісіі. Там сказана, што пракурорам рэспублікі ў Вярхоўны суд БССР унесены пратэсты аб спыненні гэтых крымінальных спраў і рэабілітацыі асуджаных. У сапраўднасці, паколькі справы падпадалі пад юрысдыкцыю Вярхоўнага суда СССР, пракурор рэспублікі звярнуўся спачатку да Генеральнага пракурора СССР, а ўжо той уносіць свой пратэст у Вярхоўны суд краіны. Расказваю «механіку» работы яшчэ і таму, каб паказаць яе складанасць: у кожным выпадку — свой ход вырашэння, прадугледжаны заканадаўствам.

— Зразумелі Вас. Рашэнне аб рэабілітацыі ўсімі інстанцыямі прынята. Што цяпер?

— Пастанова пра гэта накіроўваецца ўсім зацікаўленым асобам: самому нявінна асуджанаму, калі ён жывы, альбо блізкім, тым, хто падаваў заяву. Гэта адзін, магчыма самы важны бок. Што можа быць даражэй вяртання з небыцця, аднаўлення праўды і добрага імя чалавека.

Цяжка чытаць пісьмы людзей на гэту тэму. Напрыклад, мужа Вольгі Міхайлаўны Завадскай арыштавалі ў час службы ў арміі. У 1962 годзе ён быў пасмяротна рэабілітаваны. Як радавы салдат ён атрымліваў у месяц 3 рублі жалавання плюс харчаванне—19 рублёў. За два месяцы Вользе Міхайлаўне было выплачана 44 рублі. Жанчына піша: «Каб муж загінуў на фронце, я б атрымала пенсію на дачку, каб кінуў сям'ю — аліменты. А так за 25 гадоў — 44 рублі... Прашу паведаміць, якімі льготамі я магу карыстацца».

Многія ставяць пытанне і так: каб я не сядзеў, дык меў бы, як і мае равеснікі, высокую пасаду, узнагароды, добрую пенсію... Што на гэта адказаць? Страшным катком гады беззаконня прайшліся па лёсах мільёнаў людзей і іх блізкіх. Няма такой цаны, якая кампенсавала б жыццё і маршала, і радавога, загубленыя таленты, слёзы ўдоў...

Пакуль што існуе, можа не зусім дасканалы, такі парадак. Рэабілітаваны карыстаецца льготамі на атрыманне жылля (падкрэсліваю, ён сам, а не члены сям'і). Далей, пацярпеўшаму ці яго сваякам выплачваецца двухмесячная зарплата (разлік робіцца па дзеючых сёння стаўках). Вельмі часта прыгавор тых часоў прадугледжваў канфіскацыю маёмасці. Калі ў справе захаваўся вопіс ці існуе яшчэ, скажам, дом і г. д., дык вяртаецца тое, што можна вярнуць, а астатняе па акту кампенсуецца грашова.

Хацеў бы падкрэсліць адну акалічнасць. Людзі, пра якіх мы вядзём гаворку, не павінны заставацца па-за ўвагай мясцовых улад, кіраўнікоў прадпрыемстваў. Яны могуць хадайнічаць аб паляпшэнні жыллёвых і бытавых умоў, пенсіённага забеспячэння, дапамозе ў вырашэнні надзённых жыццёвых патрэб. Многае тут могуць зрабіць прафсаюзы і камсамол, грамадскія арганізацыі, кожны з нас.

— Мы гаварылі да гэтага часу аб рэабілітацыі ў судовым парадку. А калі рэабілітаван чалавек, які да арышту быў камуністам...

— Тады справа накіроўваецца ў партыйную камісію, і яна вырашае: аднавіць чалавека ў партыі ці не.

— А што, магчыма і адмоўнае рашэнне?

— Так. Напрыклад, праверка паказала, што падсудны не злачынец, не «вораг народа», не «агент замежнай разведкі». А было, як цяпер гавораць, ардынарнае злоўжыванне службовым становішчам, халатныя адносіны да справы. У крымінальным парадку такое не караецца, а ў партыйным павінна быць ацэнена згодна са Статутам КПСС.

— Мікалай Іванавіч, ці трапляюць у сферу дзейнасці Камісіі разам з ахвярамі каты? Як вы ставіцеся да таго, каб назваць публічна іх імёны, імёны даносчыкаў? У рэдакцыйнай пошце ёсць пісьмы з такімі патрабаваннямі...

— Важнае пытанне. Публічнасць — вострая зброя, і карыстацца ёю трэба так, каб не параніць невінаватага, не нарабіць зла. Фактычна сітуацыя такая: у крымінальных справах, як правіла, даносаў няма. Яны былі ў так званых аператыўных справах, якія мелі пэўны тэрмін захоўвання і ўжо знішчаны.

І яшчэ. У крымінальнай справе зафіксаваны паказанні сведкаў, на падставе якіх часта і выносіўся прысуд. У маёй пошце таксама сустракаюцца патрабаванні назваць іх імёны. Напрыклад, М. Ф. Трацэўская з Сімферопаля просіць рэабілітаваць бацьку, селяніна з Гомельшчыны, расстралянага ў 1937 годзе, і паведаміць імёны паклёпнікаў. Трацэўскага абвінавачвалі ў варожых адносінах да ўлады, да таго ж ён выказаў спачуванне расстралянаму Тухачэўскаму. У справе ёсць імёны сялян, якія «выкрываюць» Трацэўскага. Але гэтыя сведчанні вельмі неканкрэтныя. Аднаго з іх зараз знайшлі і дапыталі. Ён паказаў, што пратакол допыту падпісаў, не чытаючы, паказанні яго несапраўдныя.

Бацьку М. Ф. Трацэўскай рэабілітавалі. Але наўрад ці правамерна было б гаварыць аб адказнасці ў даным канкрэтным выпадку яго аднавяскоўцаў. Аднаўляючы праўду, мы не маем права на новую несправядлівасць.

Гаворка, вядома, ідзе не аб усёдараванні. Быў такі выпадак. У Пракуратуру БССР паступіла заява аб рэабілітацыі ад чалавека, якога ў 1938 годзе асудзілі на 10 гадоў. У час праверкі высветлілася, што ён працаваў следчым НКУС, збіваў зняволеных. Сам з сялян, выхоўваўся ў дзіцячым доме. Пытаюцца, чаму збіваў людзей. «А мне сказалі, што яны ворагі народа і трэба выбіць з іх паказанні». Усіх яго начальнікаў расстралялі, а ён атрымаў 10 гадоў. Паўторна яго прыцягваць да адказнасці няма за што, але і падстаў для рэабілітацыі таксама няма. Яго хадайніцтва адхілена.

— У пошце Камісіі ёсць пісьмо, аўтар якога Ю. М. Сувораў, робіць слушную заўвагу: «3 лістапада газеты паведамілі аб тым, што зняты незаслужаныя абвінавачванні з 411 чалавек, а далей ідуць... 9 прозвішчаў. Няўжо нельга знайсці ў газеце месца для ўсіх 411?» Не маглі б Вы пракаменціраваць гэты допіс?

— Таварыш Сувораў, безумоўна, мае рацыю. Думаю, нашы непасрэдныя кантакты з прэсай павінны стаць рэгулярнымі, карысць будзе ўзаемнай. Такі працэс ужо ідзе. З'явілася шмат публікацый, прысвечаных грамадскім дзеячам, вучоным, пісьменнікам, гаспадарнікам, змяшчаюцца пісьмы людзей, якія перажылі сталінскае беззаконне. Выдавецтва «Беларуская Савецкая Энцыклапедыя» мяркуе расказваць аб ахвярах у серыі сваіх выданняў; працуюць у гэтым напрамку кінадакументалісты.

У гісторыі не павінна быць белых плям, ахвярам трэба вярнуць іх добрыя імёны публічна. Гэта важна не толькі ім і іх блізкім, але і ўсім нам, важна для маральнага здароўя грамадства.

— Мікалай Іванавіч, прабачце, калі ласка, за асабістае пытанне: ці пацярпеў у тыя часы хто-небудзь з Вашых блізкіх?

— Так. Два браты майго бацькі. Іосіфу Васільевічу Дземянцею пашанцавала. Ён адсядзеў адзін год і трапіў пад пастанову ЦК ВКП(б) 1938 года «Аб памылках партарганізацый пры выключэнні камуністаў з партыі, аб фармальна-бюракратычных адносінах да апеляцый выключаных з ВКП(б) і аб мерах па выкараненню гэтых недахопаў». Другі ж, Мікалай Васільевіч Дземянцей, скончыў ваенную акадэмію, працаваў у Свярдлоўскай вобласці. Потым — арышт, лагер, дзе і прабыў з 1937 па 1947 год. А потым яшчэ ссылка да 1954 года. Яму ўсё ж пашчасціла вярнуцца, хоць і хворым, зламаным.

— У апошні час у друку, на тэлебачанні выказваюцца прапановы аб судзе над Сталіным. Як Вы да іх ставіцеся?

— Юрыдычны суд лічу немагчымым, таму што падсуднага даўно ўжо няма ў жывых. Іншая справа — грамадскі суд. Дарэчы, ён ужо ідзе. Друк, кіно, тэлебачанне, сходы... Асуджэнне сталінізму як з'явы трагічнай, балючай, не сумяшчальнай з ідэаламі сацыялізму мы бачым і ў гэтых пісьмах людзей, і ў дзейнасці нашай Камісіі. Гэта важна, гэта зразумела, але галоўнае я ўсё ж лічу ў тым, які ўрок мы вынесем, якія вывады зробім. Нам патрэбна кансалідацыя ўсіх здаровых сіл дзеля перабудовы, стварэння прававой дзяржавы, у якой было б немагчыма паўтарэнне памылак мінулага. Кожнае новае пакаленне павінна стаяць, вобразна кажучы, на плячах папярэдняга, а не на яго касцях.

Перабудова, якую ўзначальвае партыя, дае гарантыю гэтага.

А. ЛУКАШУК,
М. МІХАЕВІЧ.

ПРЭЗІДЭНЦКАЯ БІБЛІЯТЭКА РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ